

OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA MONOLOGIK VA DIALOGIK NUTQ SHAKLLARI XUSUSIYATLARI

Nozima Tulkunovna Xodiyeva

O'qituvchi, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqola og'zaki nutqni rivojlantirishda monologik va dialogik nutq shakllarining xususiyatlarini tahlil qiladi. Og'zaki nutq – bu ijtimoiy kommunikatsiya vositasi sifatida muhim rol o'ynaydi va uning rivojlanishiga monologik va dialogik nutq shakllari sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Monologik nutq bir kishining nutqi bo'lib, ma'lum bir mavzu yoki g'oya asosida tuzilgan va bitta shaxs tomonidan amalga oshiriladi, bu esa nutqning yaxlit va izchil bo'lishini ta'minlaydi. Dialogik nutq esa ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasida muloqot shaklida rivojlanadi va o'zaro fikr almashish, savol-javoblar va fikrlar almashish orqali amalga oshiriladi. Maqolada, bu ikki turdagi nutq shakllarining til va ijtimoiy kommunikatsiya tizimidagi o'rnini, afzalliklari va kamchiliklari, shuningdek, og'zaki nutqni samarali rivojlantirishdagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *Og'zaki nutq, monologik nutq, dialogik nutq, tilshunoslik, nutq rivoji, kommunikatsiya, muloqot, nutq shakllari, ijtimoiy kommunikatsiya, til va madaniyat.*

Kirish qismi: Og'zaki nutq - insonning ijtimoiy muloqotda foydalanadigan asosiy vositasidir. Har bir jamiyatda og'zaki nutq kishilar o'rtasida axborot almashish, fikr va g'oyalarni izhor etish, hissiyot va niyatlarni ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Og'zaki nutqning rivojlanishi va samaradorligi bir qator omillarga, jumladan, nutq shakllariga bog'liq. Monologik va dialogik nutq shakllari esa og'zaki nutqning ikki asosiy shakli bo'lib, ularning har biri turli ijtimoiy vaziyatlarda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Monologik nutq - bu bir kishining nutqi bo'lib, ma'lum bir mavzu yoki g'oya bo'yicha uzluksiz va izchil tarzda ifodalanadi. Monologik nutq, asosan, bir tomonlama muloqot sifatida qaraladi, chunki unda faqat bir shaxs o'z fikrlarini bildirish bilan cheklanadi. Bu nutq shakli asosan ma'ruzalar, chiqishlar, hikoyalar, insho va boshqa yozma yoki og'zaki ifodalarda uchraydi. Uning afzalligi shundaki, nutq so'zlovchi tomonidan to'liq nazorat qilinadi va maqsadga erishish uchun izchil tarzda ifodalash imkonini beradi.

Dialogik nutq esa ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasida olib boriladigan o'zaro muloqotdir. Bu nutq shakli o'zaro savol-javob, fikr almashish va muloqot orqali rivojlanadi. Dialogik nutq turli vaziyatlarda, masalan, suhbatlarda, munozaralarda yoki kundalik muloqotda keng qo'llaniladi. Dialogda nutqning har ikki tomonlama rivojlanishi, o'zaro tushunish va fikrlarni bir-biriga moslashtirish talab qilinadi.

Ushbu maqolada monologik va dialogik nutq shakllarining tilshunoslikdagi o'rni, ularning og'zaki nutqni rivojlantirishdagi xususiyatlari va ijtimoiy kommunikatsiyadagi roli tahlil qilinadi. Har ikki nutq shakli o'zining afzalliklari, kamchiliklari va o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, og'zaki nutqning to'g'ri va samarali rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Nutq shakllarining bir-birini to'ldirishi va ularning ijtimoiy vaziyatlarga mos ravishda ishlatilishi, o'z navbatida, muloqotning samaradorligini oshiradi. Maqolada monologik va dialogik nutqning o'zaro farqlari va ularning ta'siri chuqur tahlil qilinadi, hamda og'zaki nutqni rivojlantirishning muhim jihatlari ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism: Og'zaki nutq — bu insonning o'z fikrlarini, hissiyotlarini, istaklarini va ma'lumotlarini og'zaki tarzda ifodalash usuli bo'lib, u jamiyatdagi barcha kommunikatsion jarayonlarning asosini tashkil etadi. Og'zaki nutq odamlar o'rtasidagi o'zaro muloqotda muhim ahamiyatga ega bo'lib, tilshunoslikda uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi bir qator omillar mavjud. Nutqning shakllari, mazmuni, strukturasi va vazifalari til va madaniyatga bog'liq ravishda har xil bo'lishi mumkin. Asosiy nutq shakllari monologik va dialogik bo'lib, har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Monologik nutq bir kishining o'z fikrlarini izchil va to'liq tarzda ifodalashi bilan ajralib turadi. Bu shakl ko'pincha o'zining muayyan mavzuga bag'ishlanganligi bilan ajralib turadi va bir tomonlama ifodalashni o'z ichiga oladi. Monologik nutqning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Izchillik: Monologik nutqda bir fikrning o'rinli ravishda yoritilishi va mantiqiy ravishda rivojlanishi talab etiladi. So'zlovchi o'z fikrlarini izchil va aniq tarzda taqdim etadi.

Ma'lumotli va maqsadga yo'naltirilgan: Monologik nutq ko'pincha ma'lumot yetkazish yoki muayyan g'oyani ilgari surish uchun ishlatiladi. Bu shakl nutqni tinglovchi yoki o'quvchi uchun qulay va tushunarli qilishni maqsad qiladi.

Bir tomonlama muloqot: Monologik nutqda faqat bir shaxs fikrlarini ifodalaydi, tinglovchi yoki boshqa ishtirokchilar faqat pasiv rolni o'ynaydi.

O'rnatilgan struktura: Monologik nutqda strukturaviy elementlar mavjud bo'lib, bu nutqni aniq va izchil qilishga yordam beradi. Bunda kirish, rivojlanish va xulosa qismlari muhim o'rin tutadi.

Misollar: *ma'ruza, chiqish, hikoya, insho, tezis.*

Monologik nutqning samarali rivojlanishiga quyidagi omillar ta'sir qiladi. Nutqning izchilligi va aniq ifodalanishi so'zlovchining nutq madaniyatiga bog'liqdir. Monologik nutqda o'z fikrlarini aniq va tushunarli tarzda bayon eta olish muhim ahamiyatga ega. Tinglovchi bilan interaktiv aloqaning yo'qligi monologik nutqning o'ziga xosligini kuchaytiradi. Bu esa nutqni yanada tizimli va mukammal qilishga olib keladi.

Dialogik nutq ikki yoki undan ortiq kishilar o'rtasida olib boriladigan muloqotdir. Bu nutq shakli o'zaro fikr almashish, savol-javoblar va izohlar bilan rivojlanadi. Dialogik nutqning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Interaktivlik: Dialogik nutqda nutqning har ikki tomonlama rivojlanishi talab etiladi. So'zlovchilar bir-birining fikrlarini eshitib, o'z fikrlarini bildiradilar va shu orqali o'zaro aloqada bo'ladilar.

Savol-javob shakli: Dialogik nutqning muhim xususiyati uning savol-javob formatida rivojlanishidir. Savollar so'rovchanlikni ifodalash va muloqotni davom ettirish uchun ishlatiladi.

Dialogik nutq ko'pincha qisqa va tezkor fikr almashinuvi bilan xosdir. Bu nutq shakli, ayniqsa, kundalik muloqotda, suhbatlarda va munozaralarda keng qo'llaniladi. O'zaro fikr almashish va tushunish: Dialogik nutqda har bir ishtirokchi o'z fikrini bildiradi, boshqalar bilan o'zaro tushunish va kelishuvga erishishga harakat qiladi. Bu nutq shakli insonlarning bir-biriga nisbatan fikrlarining uyg'unligini talab qiladi.

Misollar: *suhbat, munozara, intervyu, savol-javob, konferensiya.*

Monologik nutqda vaqt aniq tartibda belgilangan bo'lsa, dialogik nutqda vaqt doimiy ravishda o'zgarib turadi, chunki muloqot jarayoni davomida fikrlar o'zgarishi mumkin. Monologik nutqning aniq va izchil strukturasi mavjud, dialogik nutqda esa fikr almashish jarayoni yanada erkin va ba'zan tartibsiz bo'lishi mumkin.

Og'zaki nutqni rivojlantirishda monologik va dialogik nutqning birgalikdagi ishlatilishi nutqning samarasini oshiradi. Monologik nutq, asosan, fikrlarni izchil va to'g'ri ifodalashni ta'minlaydi, dialogik nutq esa odamlarning o'zaro fikr almashish va tushunish imkoniyatlarini kengaytiradi. Og'zaki nutqni rivojlantirishda bu ikki turdagi nutq

shakllarining muvozanatli ishlatilishi, nutqni yanada samarali va mazmunli qilishga yordam beradi.

Monologik va dialogik nutq shakllari og'zaki nutqning ikki asosiy shakli bo'lib, ular o'zaro muloqotda turli vazifalarni bajaradi. Monologik nutq izchillik va ma'lumot yetkazishga qaratilgan bo'lsa, dialogik nutq o'zaro fikr almashish va tushunish jarayonini rivojlantiradi. Har ikki nutq shakli og'zaki nutqni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega va ular birgalikda ishlatilganda samaradorligini oshiradi. Nutqni rivojlantirishda bu ikki shaklni to'g'ri qo'llash, tilshunoslik va kommunikatsiya sohasidagi o'rganish va o'rganish jarayonlarini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa qismi: Og'zaki nutqning rivojlanishida monologik va dialogik nutq shakllarining o'рни nihoyatda katta. Har ikkala shakl ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning samarali ishlatilishi nutqning mazmunini boyitadi va kommunikatsiyani yanada samarali qiladi. **Monologik nutq** bir kishining o'z fikrlarini izchil, to'liq va aniqlik bilan ifodalashga qaratilgan bo'lib, asosan ma'ruzalar, chiqishlar, hikoyalar kabi bir tomonlama ifodalarni o'z ichiga oladi. Bunda so'zlovchi nutqni boshqaradi, va tinglovchilar faqat tinglovchi sifatida qatnashadilar. **Dialogik nutq** esa ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasida o'zaro fikr almashish va muloqot orqali amalga oshiriladi. Bu shaklda o'zaro savol-javob, tushunish va kelishuvga erishish muhim o'rin tutadi.

Monologik nutq, izchilligi va aniqligi bilan e'tibor qaratadi, bu esa muayyan mavzuni chuqur yoritish va ma'lumotlarni aniq yetkazishda yordam beradi. Boshqa tomondan, dialogik nutq, o'zaro fikr almashish, yangi g'oyalar yaratish va turli nuqtai nazarlarni birlashtirish uchun qulaydir. Bu nutq shakli muloqotda erkinlik va interaktivlikni ta'minlaydi, ijtimoiy va madaniy jihatlarni ko'proq aks ettiradi.

Og'zaki nutqni rivojlantirishda, monologik va dialogik nutq shakllarining birgalikda ishlatilishi yanada samarali natijalar beradi. Har bir shakl o'zining alohida funksiyasini bajarishi kerak, shuningdek, ularning kombinatsiyasi kommunikatsion jarayonni kuchaytiradi va nutqning rivojlanishini yanada boyitadi. Nutqning izchil va erkin bo'lishi, so'zlovchining malakasi va til madaniyatiga bog'liq bo'lib, har ikki shaklni to'g'ri qo'llash og'zaki nutqni samarali va mazmunli qilishga yordam beradi.

Shu bilan birga, monologik va dialogik nutq shakllarining jamiyatda, turli ijtimoiy rollarda va turli kommunikatsion vaziyatlarda qanday ishlatilishini tushunish, til va muloqot madaniyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Nutqni rivojlantirishda bu shakllarning ahamiyatini tushunish, muloqotni yaxshilash, odamlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va o'zaro tushunishni oshirishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. - М.: Высшая школа, 1974. – С. 287.

2. Kamilovna, X. D. (2024, March). NUTQIY ETIKETLARNING TARJIMALARDA BERILISHI VA ULARNING TALQINI. In *Konferensiyalar/ Conferences* (Vol. 1, No. 8, pp. 134-142).

3. Xodjayeva Dilnoza Kamilovna. (2024). NUTQIY ETIKETLARNING TARJIMALARDA BERILISHI VA ULARNING TALQINI. "UCHINCHI RENESSANS ROYDEVORINI QO'YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI". Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10896438>

4. Ходжаева Дилноза Камиловна. ТАРЖИМАЛАРДА НУТҚИЙ ЭТИКЕТЛАРНИНГ БЕРИЛИШИ. (2024). *Ustozlar Uchun*, 55(1), 47-53. <https://pedagoglar.org/02/article/view/913>

5. Kasimova, S. S. (2024). Transformation of phrases and its destructions. *Salud, Ciencia y Tecnología-Serie de Conferencias*, 3, 740-740.

6. Begmatova, B. M., & Kasimova, S. S. STUDY OF THE PROBLEM OF PREDICATIVITY AND ATTRIBUTION IN LINGUISTICS.

7. Samieva, S. N. (2020). WORKING ON THE TEXTS AS ONE OF THE WAYS TO OVERCOME DIFFICULTIES IN THE PROCESS OF TEACHING GRAMMAR OF A FOREIGN LANGUAGE. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(3 Part II), 2056-585.

8. Samieva Sayyora Ne'matovna, Mirkhasan Mirsaidov. (2023). DUOLINGO AS A MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN THE TERMS OF TEACHING FOREIGN GRAMMAR. *IQRO*, 3(1), 384-388. Retrieved from <https://wordlyknowledge.uz/index.php/iqro/article/view/1255>

9. Samiyeva Sayyora Ne'Matovna (2018). Comprehending idioms in the context. Наука и образование сегодня, (5 (28)), 93-94.

10. Samiyeva S.N. COMPREHENDING IDIOMS IN THE CONTEXT // Наука и образование сегодня №5 (28), 2018 - Свободное цитирование при указании авторства: <https://publikacija.ru/nashi-avtory/pedagogiche43t2r23skie-nauki/593-comprehending.html>

11. Kakhramonovna M. D. DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS. – 2021.

12. Nasretdinova, M. N., Saydikramova, U. X., Saydikramova, Fuzaylova, N. A., Fayziyeva, A. K., & Jabborova, Z. T. (2024). Analysis of Stylistic Aspects of the Appearance of Ellipsis in Speech. South Eastern European Journal of Public Health, 1676–1680.

13. M.R.Abdullayeva and others. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity // Journal Power System Technology ISSN: 1000-3673, V 48, Issue 4. 2024/12. Pages 3325-3334